

МЕСТО И РОЛЬ КАЛЛИГРАФИИ В ЭСТЕТИЧЕСКОМ ЦИКЛЕ УЧЕБНЫХ ПРЕДМЕТОВ ЯПОНСКОЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Показаны уникальные особенности иероглифической письменности, в частности ее художественно-эстетический потенциал, в воспитании младших школьников. Определены место и роль искусства каллиграфии в эстетическом цикле предметов, изучаемых в системе начального образования Японии.

Ключевые слова: каллиграфия, иероглифическое письмо, цикл эстетических дисциплин, начальное образование Японии, кандзи.

О. М. BILYK

PLACE AND ROLE OF CALLIGRAPHY IN THE AESTHETIC CYCLE OF ACADEMIC SUBJECTS IN JAPANESE PRIMARY SCHOOL

The article deals with unique features of hieroglyphic writing, in particular its artistic and aesthetic potential in education of primary school. Place and role of calligraphy in the aesthetic cycle of subjects which are taught in a system of primary education in Japan are defined.

Keywords: calligraphy, hieroglyphic writing, a series of aesthetic disciplines, primary education in Japan, kanji.

Загально визначено, що Японія – це країна з багатовіковими традиціями естетичного виховання, адже прагнення прищепити і розвинути у підростаючого покоління здатність відчувати красу навколишнього світу завжди було характерним для ментальності її народу. На практиці вказане прагнення втілюється передовсім у конкретних завданнях, які ставить перед собою японська система освіти та реалізує у шкільній навчальній програмі.

Програма японської початкової школи містить спеціальний цикл естетичних навчальних предметів: музику, каліграфію, образотворче та декоративно-ужиткове мистецтво, кожна з яких складається з трьох різних курсів. Таким чином, у цій школі вивчається 12 різних курсів, спеціально зорієнтованих на естетичний розвиток особистості, однак обов'язковими з них є лише чотири. Особливе місце серед них займає мистецтво каліграфії.

Метою статті є визначення місця та ролі каліграфії у естетичному циклі дисциплін у системі початкової освіти Японії.

Впровадивши систему загального естетичного виховання, японське суспільство прагне до різнобічного розвитку естетичних смаків кожної малої дитини. В основі цієї системи покладений принцип загальності, переконаність у тому, що в дитині можна і потрібно розвивати не лише логічне, а передовсім емоційне начало. Крім того, японська система естетичної освіти ґрунтується на твердому переконанні, що «у кожної дитини можна розвинути здібності поета, художника, музиканта» [1 с. 16]. Для цього не потрібно природне обдарування, необхідним є лише наполегливе вивчення різних видів мистецтва. Така установка створює сприятливі умови для процесу естетичного виховання, адже робить акцент на традиційній японській ідеї про необхідність постійного самовдосконалення особистості.

Особливе місце серед чисельних навчальних предметів курсу естетичного виховання початкової школи в Японії належить вивченню японської мови, практиці письма та каліграфії.

Особливе ставлення до письмового тексту, благоговіння перед письмовим знаком і своєрідна всеохоплююча естетика світосприйняття зумовили появу феномена культу каліграфії в японській культурі. Каліграфія або мистецтво ієрогліфічної писемності – явище, що не має аналогів у європейській культурі. Однак завдяки естетичному аспекту, трансформуючій здатності впливати на художній смак людини та її естетичну свідомість каліграфія є одним із центральних видів мистецтва, відіграє вагомий роль у системі естетичного виховання японських школярів.

Каліграфія (від грец. *καλλιγραφία* – красивий почерк) – одна з галузей образотворчого мистецтва, яка у найпростішому розумінні тлумачиться як вміння красиво писати. Сучасне визначення цього терміна звучить так: «каліграфія – це мистецтво оформлення знаків у

експресивній, гармонійній і майстерній манері» [2, с. 45]. Класична каліграфія значно відрізняється від шрифтових робіт і нестандартних рукописних форм. Літери в ній склалися у такі форми історично, але при цьому вони плинні, спонтанні та завжди народжуються у момент виконання письма [2, с. 26].

Шрифт як засіб спілкування між людьми виник через необхідність передавати інформацію крізь відстань і час, фіксувати та зберігати досвід, знання, літературу тощо. На відміну від простої, функціональної та практичної європейської системи письма, ієрогліфи японської мови виконують ще й значну кількість додаткових завдань. Важливим є той факт, що ієрогліфіка має лінійну основу, а лінія у культурі Далекого Сходу володіє таким же значенням, як і слово у християнстві. «Вона – початок Світу. Творець провів лінію і розділив Хаос на Небо і Землю» [9, с. 112]. Відомий японський каліграф і художник Ші Тао зазначав: «За допомогою єдиної лінії людина може передати зовнішній вигляд і внутрішню сутність, у малому – велике, не втративши при цьому нічого» [1, с. 72].

Зауважимо, що японське письмо є носієм не лише семантичної, а й естетичної інформації, адже ієрогліфи за сутністю є ідеограмами, тобто зображеннями, що позначають цілі поняття. Ієрогліф володіє своїм ритмом, наповнений гармонією Всесвіту, передає пластику рухів, у своїй довершеній формі є об'єктом естетичного сприйняття й водночас художнім способом передачі конкретної сутності реального предмета через творчу операцію художньо-мисленнєвої символізації [1, с. 28].

Така особлива форма фіксації інформації значно вплинула на характер мислення людей, сприяла формуванню структурно-образного сприйняття. Візуальна перцепція тексту в традиційному японському баченні за значенням не поступається візуальній перцепції картини і відіграє важливу роль у змістовному сприйнятті того ж тексту. Саме тому концепції всіх стилів письма в Японії значною мірою будуються на уявленні про те, що написаний текст має дарувати естетичну насолоду. У цьому, на нашу думку, головна причина популярності та масового поширення культу каліграфії, зокрема в системі освіти та естетичного виховання японських учнів.

Про естетичні особливості ієрогліфів німецький історик, майстер і теоретик каліграфії А. Капр писав: «Якщо звернутися до творів китайського, японського або мусульманського письма, то навіть не розуміючи значення цих написів, переживаєш високі естетичні відчуття» [6, с. 18]. Це дає підставу вважати, що у давнину вплив саме естетичних якостей ієрогліфів на людину став причиною побожного ставлення до предметів з ієрогліфічними написами.

З іншого боку, каліграфія – це національна пристрасть, прояв глибокої естетичної природи, вихованої у японців з найменших років. Починаючи з молодших груп дитячого садка та початкової школи, дітей навчають не лише відтворювати ієрогліфи, а писати їх красиво, відкриваючи закладений в основі символу малюнок-пиктограму та його внутрішній зміст. Написання ієрогліфа відкриває для дитини світ художнього узагальнення та символізації, що веде її від живого предмета до його позначення. Витонченість перебігу розумового процесу, що виражається у лаконічності й елегантності ліній, допомагає виробленню у дітей розуміння принципу побудови художньої форми. Саме тому, на переконання японських педагогів, вивчення каліграфії є дуже важливим з раннього віку.

Відомо, що словник японської мови охоплює майже 50 тис. ієрогліфів, які позначають окремі поняття або частини слів, однак для регулярного вжитку в розмовній мові та для досягнення рівня, необхідного для читання газет та художньої літератури, міністерство освіти, культури, спорту, науки і технології Японії (МEXT) рекомендував список із 2136 ієрогліфів – це т. зв. дзьойо кандзі (яп. 漢字, jojo kanji, дослівно „китайські ієрогліфи для регулярного використання”), які перебувають у постійному обігу. Упродовж 6 років початкової школи учні зобов'язані вивчити 1006 ієрогліфів, решту 1130 – у середній школі [4, с. 12].

Ієрогліфи кандзі є логограмами – графемами, які репрезентують слово чи морфему. Значення логограм відносно простіше для запам'ятовування, адже вони є візуальними символами, які представляють радше слова, а не звуки чи фонемі, що утворюють слово. Ще одна особливість логограм – те, що вони можуть використовуватись декількома мовами та репрезентувати слова зі схожим значенням [5, с. 135].

Логограми складаються із сукупності штрихів, котрі пишуться згідно з традиційними правилами, що виробилися упродовж століть. Існують мінімальні розбіжності між різними країнами у написанні, проте базовий принцип є універсальним, а саме: написання повинно бути «економним» – виведення максимальної кількості знаків з використанням мінімальної кількості рухів, що відповідно повинно сприяти швидкості, точності та читабельності і заохочуватися з найбільш раннього віку.

Особливо важливими для вивчення каліграфії у початковій школі є принцип послідовності написання ієрогліфічних елементів, які реалізуються так:

- 1) пріоритетними у написанні є штрихи зверху до низу, потім – зліва направо;
- 2) горизонтальні штрихи домінують над вертикальними;
- 3) вертикальні штрихи, що перетинають багато інших елементів, виводяться після написання цих елементів;
- 4) діагональні штрихи справа наліво (верхня частина штриха у правому верхньому кутку) домінують над штрихами зліва направо;
- 5) у вертикально симетричних знаках першочергово виводяться центральні компоненти, пізніше пишуться елементи з лівого боку, а потім – з правого;
- 6) зовнішні обрамляючі елементи пишуться швидше, ніж внутрішні елементи ієрогліфа;
- 7) вертикальні штрихи зліва пишуться перед обрамляючими елементами;
- 8) нижні обрамляючі штрихи пишуться останніми;
- 9) крапки та другорядні елементи пишуться наприкінці [1, с. 13].

Традиційно японський текст пишеться у форматі *tateraki* (яп. 縦書き) на китайський манер, коли знаки зображаються у колонках зверху донизу, а колонки – справа наліво. Книга, написана у такому форматі, починається, у традиційному європейському баченні, з кінця.

В сучасній Японії також використовують інший письмовий формат, який називається *yokoraki* (яп. 横書き) та відповідає більшості загальноосвітніх стандартів, коли текст пишеться горизонтально зліва направо. Усі ці правила та вимоги написання діти освоюють поступово, ще до початку практики письма [11, с. 302].

МЕХТ визначає перелік ієрогліфів, т. зв. *kyōiku кандзі* (яп. 教育漢字, *kyōiku kanji* – «список за роками навчання»), що складається з 1006 ієрогліфів і встановлює, які знаки та в якій кількості і порядку вивчатимуть учні кожного року в шести класах початкової школи. Оновлений список, затверджений наприкінці 2010 р., передбачає вивчення 80 кандзі у першому класі, 160 – у другому, по 200 знаків – у третьому і четвертому, 185 – у п'ятому та 181 – у шостому класах. Решту обов'язкових ієрогліфів учні зобов'язані вивчити до закінчення 9 класу [1, 18].

Цей чималий перелік *кандзі* діти освоюють за допомогою традиційного методу повторювання, а також розучування *радикалів* (з лат. *radix* – корінь), або, як їх ще називають, «ключів», що є складовими китайських ієрогліфів. Ключ є майже у кожному складному ієрогліфі, що пояснюється принципом побудови ієрогліфів з глибокої давнини – складні ієрогліфи утворювались як похідні від певних простіших з додаванням додаткових ліній та ієрогліфів, що уточнювали його значення або вимову (фонетичний ключ). Таким чином, один і той же простий ієрогліф є основою для декількох складніших ієрогліфів, тому, у певному сенсі, дає змогу їх класифікувати (віднести до одного ключа). Ще в давнину цей принцип був покладений в основу таблиць (словників) ієрогліфів і використовується до нинішнього дня [3, с. 139–140].

Урок каліграфії, зазвичай, проводять у спеціально відведених класах, які використовуються для вивчення традиційного мистецтва письма за допомогою пензля і туші. Часто школи співпрацюють з мистецькими студіями, які спеціалізуються на навчанні каліграфічного письма, що дозволяє дітям відчути та поринути в автентичну атмосферу споконвічних традицій. У такому випадку уроки проводяться методом командного (дуального) навчання, коли у процесі викладання до класного вчителя долучається інструктор з каліграфії.

Перед безпосереднім написанням ієрогліфа дітей просять провести асоціативні ряди зі знаком; такий ігровий елемент підвищує їхній інтерес до роботи. Учні розповідають про

походження ієрогліфа та заохочують попрактикуватися, використовуючи руки замість пензлів, візуально випишуючи кожен штрих у повітрі. Після написання ієрогліфів на папері, учнів просять прокоментувати зусилля один одного та похвалити однокласників за старанність [9, с. 109].

Хоча навчальні директиви (інструкції МЕХТ) для початкових шкіл зобов'язують проводити уроки каліграфії, починаючи з третього класу, чимало навчальних закладів заохочують дітей до вивчення письма вже з першого класу. Метою таких занять є не лише покращення письмових навичок учнів, а й стимулювання інтересу до надбань традиційної культури, котра вимагає від них акуратності, концентрації зусиль та вміння оцінювати й поважати роботу інших.

Через узагальненість каліграфічного письма виховується смак до лаконічного висловлення сутності думки, відкидаються зайві подробиці, які сповільнюють її рух. Саме цим, на нашу думку, пояснюється прагнення японських педагогів з першого класу прищепити учням каліграфічні навички, адже при цьому на доступному дітям рівні здійснюється формування образного мислення, а також принципів художнього вираження у типових для традиційного японського мистецтва вишукано декоративній формі та змістовому наповненні.

Опановуючи мистецтво ієрогліфічної писемності, японські молодші школярі поступово освоюють прийоми традиційного живопису, які ґрунтуються безпосередньо на каліграфії, що є обов'язковим фундаментом техніки живописного мистецтва. При вивченні каліграфії грань між процесами письма та малювання поступово зникає, тому після освоєння необхідних механічних навичок дитина вже не пише, а малює, причому не пером, а пензлем, рухаючи його не лише рукою, а немов би усім тілом. Досконале володіння пензлем передбачає бездоганне відчуття пропорцій, впевненість штрихів, пропорційність ліній, точність малюнка, тобто все те, що необхідно для ієрогліфічного письма. Опановуючи каліграфію, діти немов стають одночасно живописцями, для яких не надто складно миттєвими, впевненими штрихами зобразити гілку бамбука з майстерністю професійного художника.

На кожному окремому листку паперу учневі надається лише одна спроба, адже мазок пензля неможливо виправити, тому навіть найменша невпевненість у роботі стає помітною. Японські педагоги-каліграфи вважають, що у школярів необхідно розвинути передовсім швидкість і плавність рухів, а також уміння максимально сконцентруватися. Навчаючи мистецтву ієрогліфічного письма, вчителі розвивають у дітей вміння доводити до досконалості будь-яку справу, навчають терпінню та внутрішній дисципліні. Одночасно відбувається виявлення й утвердження певних духовних цінностей, які художньо-естетично виражаються у мистецтві каліграфії. Досягнути прогресу у цьому багаторівневому процесі можна лише завдяки наполегливій праці, що визначає спрямованість навчання каліграфії на різнобічну гармонізацію і самовдосконалення особистості.

Підводячи підсумок зазначимо, що унікальні властивості каліграфії визначили її ключову позицію у циклі предметів естетичного виховання в японській початковій школі. Відповідно детермінуються завдання вивчення мистецтва каліграфії у початковій школі: як конкретні – вміння виразно писати і розуміти написане, відчувати симетрію та пропорції знаків, маніпулювати необхідними інструментами, так і більш загальні, пов'язані з естетикою письма, коли довершеність і точність малюнка, співвідношення розмірів та чіткість ліній сприяють розвитку в молодших школярів естетичного смаку та відчуття художньої форми.

Окрім естетичного виховання, розвитку певних індивідуальних якостей школяра, ієрогліфічна писемність визначає характер, спосіб перебігу та зміст когнітивних процесів. Таким чином, бачимо, що каліграфія є важливим засобом виховання у японських молодших школярів особливого естетичного сприйняття навколишньої дійсності, розкриття внутрішнього стану душі, настроїв й емоцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ибука М. После трех уже поздно / М. Ибука. – М.: РУССЛИТ, 1991. – 290 с.
2. Капр А. Эстетика искусства шрифта / А. Капр. – М.: Книга, 1979. – 124 с.
3. Киященко Н. Современные концепции эстетического воспитания / Н. Киященко. – М., 1998. – 313 с.
4. Японская каллиграфия. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osu.ru/doc/2203>. – Назва з екрана.

5. Boltz W. The Origin and Early Development of the Chinese Writing System / W. Boltz // American Oriental Series, vol. 78. – American Oriental Society, New Haven, Connecticut, USA. – 1994. – P. 135–158.
6. Daniels P. The World's Writing Systems / P. Daniels, W. Bright. – Oxford University Press, 1996. – 530 p.
7. Fazzioli E. Chinese calligraphy: from pictograph to ideogram. The history of 214 essential Chinese/Japanese characters / E. Fazzioli. – New York : Abbeville Press. – p. 13.
8. Mediavilla C. Calligraphy. Scirpus Publications / C. Mediavilla. – London : Oxford University Press, 1996. – 250 p.
9. Murata Y. Education in Contemporary Japan. System and Content / Y. Murata, M. Yamaguchi. – Tokyo: Toshindo, 2010. – 240 p.
10. Set for the next year's overhaul of official kanji // Japan Times. – February, 2010. – P. 12–18.
11. Stevenson H. Classroom Behavior and Achievement of Japanese, Chinese, and American Children. Advances in Instructional Psychology. Hillsdale / H. Stevenson. – N. J.: Erlbaum, 2008. – 362 p.
12. Zapf H. Alphabet Stories: A Chronicle of technical developments / H. Zapf. – New York: Cary Graphic Arts Press, 2007. – 571 p.